



**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА
ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

Кафедра психології

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ І
ПРАКТИКИ У КОНТЕКСТІ ЛЮДИНОЦЕНТРИСТСЬКОГО
ВИМІРУ В ЦИФРОВУ ЕРУ**

Колективна монографія

За загальною редакцією
Цільмак О. М.

Одеса
Видавець Букаєв Вадим Вікторович
2026

УДК 159.9:004:316.6

K64

DOI: <https://doi.org/10.32837/11300.32832>

Затверджено до друку Вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
Протокол №8 від 23 квітня 2026 року

Авторський колектив:

Афонін Д. С., Бернадіна Г. П., Будяченко О. М., Гурін Р. С.,
Джежик О. В., Дубрянська Н. О., Корнута Л. М., Лісовенко А. Ф.,
Рєпнова Т. П., Самара О. Є., Мотов А. Ю., Татьянчиков А. О.,
Ташматов В. А., Цільмак О. М., Шмаленко Ю. І.

Рецензенти:

Лефтеров В. О. – доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та психології Міжнародного
гуманітарного університету;

Шрагіна Л. І. – доктор психологічних наук, доцент, доцент
кафедри мовної та психолого-педагогічної підготовки факультету
економіки та управління підприємництвом Одеського національного
економічного університету

Пасько О. М. – доктор юридичних наук, доцент, професор
кафедри психології та педагогіки Одеського державного університету
внутрішніх справ.

Концептуальні засади психологічної науки і практики у
K64 контексті людиноцентристського виміру в цифрову еру : колективна
моногр. / Афонін Д. С., Бернадіна Г. П., Будяченко О. М. та ін.; за
заг. ред. Цільмак О. М. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович,
2026. 399 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/32832> ;
<https://doi.org/10.32837/11300.32832>

ISBN 978-617-7790-73-9

Колективну монографію присвячено сучасним теоретико-методологічним і
прикладним підходам до розвитку психологічної науки та практики в умовах
цифрової трансформації суспільства. У виданні розглянуто актуальні проблеми
розвитку особистості, формування ідентичності, ціннісно-смыслові сфери,
психологічної безпеки та психічного здоров'я крізь призму людиноцентристського
підходу.

Монографія адресована науковцям, викладачам, здобувачам вищої освіти,
практичним психологам, фахівцям освітньої та соціальної сфер, а також усім, хто
зацікавлений у розвитку сучасної психології в умовах цифрової ери.

ЗМІСТ

Вступне слово (<i>Ківалов С. В.</i>).....	5
РОЗДІЛ І. ПСИХОЛОГІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ, МЕДІАЦІЯ ТА ПРОФЕСІЙНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ЦИФРОВУ ЕРУ	7
1.1.Зміст складових цифрової компетентності психолога (<i>Цільмак О. М., Шмаленко Ю. І.</i>).....	7
1.2. Медіація на публічній службі: сучасний стан та перспективи запровадження (<i>Корнута Л. М., Шмаленко Ю. І.</i>).....	41
РОЗДІЛ ІІ. РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ, ІДЕНТИЧНІСТЬ І ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ В ЦИФРОВУ ЕРУ	76
2.1. Розвиток самооцінки жінок як психологічна передумова професійного зростання в умовах цифрової трансформації (<i>Бернадіна Г. П., Дзежжик О. В.</i>).....	76
2.2. Розвиток емоційної зрілості майбутніх фахівців у цифрову епоху (<i>Гурін Р. С.</i>).....	108
2.3. Ідентичність особистості в цифрову еру: когнітивно-поведінкова терапія осіб, котрі мають психологічні проблеми в сфері цифрової ідентичності (<i>Лісовенко А. Ф.</i>).....	137
РОЗДІЛ ІІІ. ЦІННІСНО-СМИСЛОВІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЯ В УМОВАХ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА.....	170
3.1. Індивідуальні і соціальні цінності як джерело сенсів та їх дослідження в умовах цифрового суспільства (<i>Рєпнова Т. П.</i>)	170
3.2. Ціннісні орієнтації здобувачів вищої освіти в умовах кіберсоціалізації (<i>Татьянчиков А. О.</i>).....	201
РОЗДІЛ ІV. МЕТОДОЛОГІЯ, ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМ І ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА В ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	240

201
РОЗДІЛ III.
ЦІННІСНО-СМИСЛОВІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЯ
В УМОВАХ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА

DOI: <https://doi.org/10.32837/11300.32847>

Рєпнова Т. П.
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології
НУ «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0001-5200-8619

3.1. Індивідуальні і соціальні цінності як джерело сенсів та їх дослідження в умовах цифрового суспільства

У розділі розкрито поняття індивідуальних і соціальних цінностей та процеси соціалізації цінностей особистості протягом життя. Показано, що становлення особистісних цінностей відбувається через засвоєння групового досвіду та індивідуальну поведінку людини.

Проаналізовано погляди наукових шкіл на джерела мотивації та рушійні сили діяльності, що лежать в основі сенсів особистості. Шлях формування спільних національних цінностей українського суспільства відбувається на тлі кризи суспільних цінностей у перехідному просторі трансформації суспільного устрою України та Євроінтеграції. Так, боротьба людини за власні цінності лежить в основі її прагнення свободи, як загальної категорії у цілому, так і конкретно-діяльній свободи вибору.

У формуванні особистості сімейні цінності передують загальнолюдським, тому девіантну поведінку підлітків можна розглядати через ціннісний розвиток особистості у сімейному колі, також через психологічні особливості набуття ними смислів, індивідуальних і соціальних цінностей. За результатами гри «Квітчел», яка проходила у мережі Інтернет та об'єднала українські родини у громадському проєкті «Будуємо культуру миру разом!», визначено перелік індивідуальних, сімейних та суспільних цінностей українських родин. Метою гри стало об'єднання учасників та створення кола спільних цінностей, квітки чеснот людини. Гра «Квітчел2» допомагає збагатити групу учасників чеснотами, об'єднати через спільні цінності та колективну творчість.

Показано, що формуючи індивідуальні і соціальні цінності, ми збагачуємо наступні покоління не лише моральними принципами, а й передаємо і зберігаємо частину нашої культури, традицій, мови. Це формує національну ідентичність, повагу до історії та спадщини свого народу, а також відкритість до інших культур.

Ключові слова: *індивідуальні цінності, соціальні цінності, джерела сенсів, перехідний простір, ціннісна соціалізація підлітків, ціннісна криза, цифрове суспільство.*

Поняття цінності, ідеали, сенси

Цінності є поняттям міждисциплінарним, яке входить цілком закономірно до сфери і соціології, і психології, і філософії, насамперед етики. Існують різні визначення поняття цінності, різні погляди на цінності. Під цінностями розуміють все, що має для людини якусь значущість у світлі людських потреб. Таке тлумачення, при якому цінність виявляється по суті синонімом сенсу, характерно для психологічних робіт середини ХХ століття: Роджерс, Олпорт, Узнадзе або Рубінштейн поняттям цінність позначають усе, що для нас за будь-яких причин є цінним. Таке поняття цінності нічого особливо нового не дає. Також цінностями називаються загальні абстрактні принципи, ідеали.

Поняття цінності стає змістовним, дозволяє нам зрозуміти щось важливе по суті, коли починаємо розбиратися з психологією спільноти людей. Загальноприйнятим у гуманітарних науках виступає те, що цінності відносяться до структур суспільної свідомості, які виробляються у процесі практики і життєдіяльності соціальних груп. Суб'єктом будь-якої цінності є деяка соціальна група чи спільнота, суспільство загалом, певна культура тощо. Це стосується груп будь-якого масштабу, великих і малих. У кожній сім'ї є свої сімейні цінності, які є спільними для всіх членів сім'ї та відрізняються від цінностей інших сімей. І так далі у всіх групах аж до рівня людства з його загальнолюдськими цінностями, які виникли порівняно нещодавно. Людство почало усвідомлювати себе як єдине ціле десь до середини ХХ століття, коли з'явилися міжнародні національні організації, такі як Ліга націй та ООН, перед викликами загроз світових війн. У кожній спільноті, починаючи із сім'ї, виникають спільні цілі та завдання. Пережиті у західному світі дві світові війни надали європейській спільноті спільні переживання, досвід боротьби за життя, приборкання ненависти, перехідні стратегії від руйнування до відбудови життя. На цьому тлі карбувались нові спільні цінності об'єднаної Європи, на кшталт «ніколи знову!», які стали індивідуальним надбанням особистості, що набула здатності передавати суспільно-індивідуальні цінності наступним поколінням. До цього рівень усвідомлення людства як єдиного цілого був лише в окремих мислителів, які випереджали свій час, але тільки у формі поширених загальних уявлень.

Цінності – це концентрований вираз досвіду соціальних груп, їхніх ідеалів. Це те, що група вважає за важливе, потрібне та правильне робити. У ідеалах же кристалізується уявлення про

належне, про те, що є добре і у якому напрямі слід рухатися. Вілюнас має чітке формулювання того, що мотив, будь-яка мотивація включає завжди певний вектор до зміни. У цьому сенсі цінності вказують напрямок цих бажаних змін, куди варто було б змінюватися, яким ідеалам слідувати. Таким чином, відбувається соціалізація як засвоєння цінностей різних груп суспільства, які є взаємопроникними.

Цінності, як соціальні, так і особистісні, мають форму ідеалів. Ідеали – це бажане не тільки для мене, але й коли інші визнають як бажане. Це не індивідуально бажане, це завжди групове явище, те, що вся група вважає правильним, добрим і потрібним. Цінності не обов'язково чітко сформульовані, описані, викарбувані на скрижалі, названі. Цінності – це те, що задає напрямок поведінки, яка свідомо схвалюється, вважається заздалегідь бажаною, соціально вбудованою у злагоджене буття спільноти.

У визначенні ідеалу надамо таке поняття як «модель належного», групові ставлення до того, у якому напрямі треба діяти. Скажімо, буттєві цінності Маслоу є ідеалами. Більше добра – завжди добре, більше краси – завжди добре, більше завершеності або більше життєвості – все це певні позитивні напрямки. Спільним для всіх ідеалів та усіх цінностей є те, що вони не задають жодної кінцевої точки, вони не насичені, це відкритий обрій, який постійно розширюється.

Ніколи не можна сказати, що я реалізував у житті цінність істини, цінність пізнання. Тільки про потребу можна сказати, що я її задовольнив. Про норму можна сказати, що я виконав цю соціальну норму, чи відповідаю їй чи не відповідаю певним нормам. А з цінностями ніколи не можна сказати: так, ця цінність реалізована. Вона нескінченна. Цінності не можна виконати або не виконати. Є тільки напрямок або відлік руху, а точки, в яку потрібно прийти, немає.

Таким чином, суспільні цінності проходять шлях від засвоєння групового досвіду та становлення особистісних індивідуальних цінностей, здатних до передачі наступним поколінням, спільноті і самовідтворенню.

Цінності як джерело сенсів існують не тільки в житті соціальних груп і нашому знанні про них, але й в індивідуальній психіці людини. В свою чергу, за Франклом прагнення сенсу є рушійною силою людської поведінки, при цьому сенс людина знаходить у світі. Це не інтелектуальна конструкція, сенс не можна вигадати, придумати, людина його має шукати. Сенс відкривається у зовнішньому світі, він завжди за межами, і людина його має знайти. Він існує об'єктивно, але тільки для неї особисто, тобто те, що може бути сенсом для однієї

людини, не буде сенсом для іншої. Для кожної людини окремо знайдений сенс існує об'єктивно.

Пошук сенсу життя можливий через архетипи за К. Юнгом через проходження особистістю шляху індивідуації до цілісності «Я» (Самість), яка співпадає із зенітом, серединою життя. У цьому процесі відбувається інтеграція свідомого та несвідомого, прийняття своєї «Тіні» та інших аспектів через усвідомлення універсальних архетипів або генетичних принципів, що керують життям. Розуміння цих глибинних моделей поведінки допомагає пройти кризи, розкрити потенціал та досягти гармонії, отримати орієнтири, які спрямовують внутрішні пошуки людини на шляху до самопізнання.

Цікавим постає науковий розгляд перехідного простору метапсихологічних багатошарових взаємозв'язків внутрішнього і зовнішнього, індивідуальних цінностей особистості з соціальними цінностями представників професійної, національної, релігійної, світоглядної групи або навіть травмівної, без вибору, вимушеної групи біженців, переселенців, позбавлених житла, постраждалих внаслідок війни, до яких відкинута людина у складних життєвих обставинах. Розкриття психологічних особливостей активності людини, яка знаходиться у скрутних життєвих обставинах, у процесі пошуку сенсу і реалізації її індивідуальних і соціальних цінностей може стати підґрунтям надання дієвої психологічної допомоги.

Засвоєння групового досвіду та становлення індивідуальних цінностей особистості

Становлення особистісних цінностей відбувається через досвід, індивідуальну поведінку людини. Певна соціальна група має певні ідеали, саме вони можуть спонукати індивідуальну діяльність особистості. Досить часто у літературі, особливо з соціальної психології, цінності розглядаються як структури активізації індивідуальної свідомості, але свідомість теж може спонукати до вибору цінностей. Якщо ми знаємо, що група, яка нам не байдужа, з якою ми себе ідентифікуємо, до якої ми почуваємося належними, має певні цінності та ідеали, то ми будемо їх активувати через індивідуальну свідомість і розширювати своє знання про різні соціальні групи. Але з цього автоматично не випливає реальна спонукальна сила цих цінностей, не означає, що ми будемо їх приймати, виконувати і слідувати ним.

Треба зазначити, що одне з дуже хитких ціннісних психічних явищ нашого сучасного світу в цілому, нашого суспільства зокрема полягає в тому, що існують певні, цілком хороші, зрозумілі ідеали, тобто уявлення про те, що є добре і куди треба рухатися. Ми навіть можемо їх усвідомлювати і знати про маркери доброти і правильних речей. Разом з тим, слабким місцем цього знання є проблема переходу: якщо ми знаємо, що нам потрібно, це не означає, що завтра

ми вже досягнемо цього. Шлях до бажаного стану, ідеалу сам по собі не відбувається, потрібні процеси, механізми переходу. Питання, як цей шлях пройти, зазвичай, відкидається на задній план. Так у політиці усі партії мають той самий головний пункт у своїй політичній програмі: ми хочемо, щоб людям жилося добре. Але суть криється в дрібницях, у способах переходу до цього бажаного стану, з яким ніхто абсолютно сперечатися не буде, а от розробка цих способів є реальною проблемою. Це питання політиками відсувається на задній план, тому що набагато легше формулювати ідеал, ніж його досягати.

Будь-яка людина одночасно може входити до різних соціальних груп: я член сім'ї, я працюю в певній установі, підпрацьовую ще деінде, я себе визначаю як представника професійної групи, національної групи, релігійної групи, світоглядної тощо. У кожному випадку усе це виступає різними підставами, які поєднують мене із різними соціальними групами. І у кожній із цих соціальних груп є свої цінності. Так, я знаю, що у моїй сім'ї є цінності, в групі моїх однолітків також є цінності, в школі мене вчать таким цінностям, а загальнолюдські цінності трошки інші, хоча щось спільне є. А лідери думок взагалі говорять про одні цінності, але вочевидь, що для них головне у житті не зовсім те, про що вони говорять. Питання: як системи уявлень людини співвідносяться з її мотивацією? Все ж, співвідносяться, тому що в індивідуальній психіці цінності виявляються реальними мотиваційними структурами, джерелами людської мотивації. Так само щодо цінностей соціальних груп. Вони певним чином трансформуються, коли ми їх засвоюємо – не просто вивчаємо, ми вступаємо з ними у взаємодію та робимо джерелами своєї мотивації. Засвоюємо не усі цінності груп, дуже вибірково. Для цього потрібно пройти певний шлях і виконати певну роботу.

У психології людини авторами досліджується таке поняття як групова психіка. Власне першим сформулював цю ідею Юнг, який розробив поняття про колективне несвідоме, далі Фромм зазначав про суспільне несвідоме за аналогією з марксистською суспільною свідомістю. Саме Маркс та Енгельс у німецькій ідеології в середині позаминутого століття досліджували суспільні процеси, вони визначили суспільну свідомість, тим самим уподібнивши суспільство як соціальну структуру індивіду.

Фромм підкреслював, що у суспільній свідомості існують певні колективні форми не лише на рівні свідомості, а ще й на рівні несвідомого, він переносить акценти з біологічних мотивів людської поведінки на соціальні фактори. На цій основі ґрунтується поняття соціального характеру за Фроммом. Поступово розгортається наукова думка у психотерапії про функціонування особистості як продукту культури певної групи, і групи як особистість. Таке

уподібнення групи індивіду виявляється дуже продуктивним. Якщо є така річ як групова свідомість, групове несвідоме, характер, мотивація, то цінності виступають як групові мотиви цієї структури. Входячи в групу і беручи участь разом з групою в колективній груповій діяльності, тим самим особистість бере участь у діяльності, яка спрямована на ці групові мотиви, тобто цінності цієї конкретної групи. Далі за загальним діяльнісним принципом про засвоєння і формування досвіду через діяльність у моїй індивідуальній психіці поступово формуються, зміцнюються, закріплюються ці групові мотиви. Таким чином, виникає певний механізм переходу групових мотивів, засвоєння групової мотивації, джерел мотивації у індивідуальний простір особистості. Перехід із форми групових ідеалів та структур в індивідуальні особистісні цінності як мотиваційні структури, засвоєні з групи.

І завжди, входячи до будь-якої групи, я засвоюю нові цінності. Якщо ми маємо певні цінності, завжди можна визначити, що ми це запозичили у значущої для нас групи. Але разом з тим, не все і повсякчас я роблю своїм надбанням, також не все переходить у мої особисті цінності і не автоматично. Людина має, по-перше, ідентифікуватися із групою, тобто сприйняти себе як приналежну до цієї групи. Тільки відчуття себе членом групи створює передумову засвоєння провідних цінностей конкретної групи. В сім'ї процес засвоєння цінностей звичайно відбувається автоматично, за замовчуванням. По-друге, процес засвоєння відбувається в міру того, наскільки людина бере участь у конкретній груповій діяльності, здійснює роботу, спрямовану на ці цінності. Є загальний принцип формування, який у діяльнісному підході сформульовано найчіткіше і він досить універсальний: я можу засвоїти щось лише через практичну діяльність, практичну реалізацію. Дитина може засвоїти цінність милосердя, якщо вона разом з батьками бере участь у якихось благодійних діях, в певній допомозі нужденним, бездомним тваринам тощо, її захоплює діяльність насамперед батьків і тільки тоді вона може перейнятися цінністю, яка у свою чергу може стати частиною її особистісної, мотиваційної структури. Якщо вчити на словах, дитина може не перейматися моральними настановами. Коли їй про цінності говоритимуть у школі, на секції, вона це зрозуміє тоді, коли сама почне це робити. І лише коли прийме певну цінність як цінність значущої для неї групи і коли почне сама робити щось спрямоване цю цінність, тільки тоді особистість може набути цінність як елемент своєї власної внутрішньої мотивації, як те, що можна назвати словами «особистісна цінність» на відміну від соціальної цінності.

Так, якщо я вважаю себе справді релігійною особою, якщо для мене значуще це, я починаю дійсно поводитися відповідно, в мене не

обов'язково має бути реальна мала контактна група. Далі необхідна ідентифікація з групою та діяльність відповідно до групових цінностей. Самосвідомість релігійних осіб впливає на їх поведінку, яка відрізняється від поведінки тих, хто себе таким не вважає. У більшості православних, які проголошують себе такими, не виявляється жодних відмінностей від тих, хто вважає себе атеїстами. Хоча, звичайно, суть будь-якої релігії – це насамперед система цінностей. Але на практиці система цінностей залишається традиційною в обох групах, без різких відмінностей в українському суспільстві. Насправді навіть важко розмежувати цінності людей, які відносять себе до різних християнських конфесій.

Відповідно щодо ісламу та стрімкого розповсюдження цієї релігії у світі можна зазначити, що зокрема факторами популярності ісламу є менший розрив між декларацією віри та відповідною поведінкою, коли людина називає себе мусульманином, це не може не проявлятися у її поведінці. Бути мусульманином передбачає обов'язково слідувати відповідному релігійному уставу життя.

У християнстві не очевидні жорсткі регламентації поведінки релігійних осіб, цінності у релігійній групі і цінності поводження у житті членів релігійної групи можуть не збігатися.

Те саме принципово відбувається з будь-якими цінностями, скажімо, з професійними. У психологів як спільноти є свої цінності. І будучи психологом, я тим самим також орієнтуюсь на певні цінності моєї професійної спільноти та реалізую свої індивідуальні особистісні цінності. Також цим можливо пояснюється феномен, що психолог, який альтруїстично допомагає людям, не завжди виявляє співчуття у власній родині. Можна зустріти людину, яка ніколи не мала відношення до психологічної освіти, але є психологом за своїм особистісним складом, – перш за все це буде проявлятися в її системі цінностей. Це означає, що система цінностей цієї людини відповідає системі цінностей певної групи, хоча вона може йти своїми шляхами і до цієї професійної групи через соціальні канали, і до психологічної освіти у зрілому віці через усвідомлення своєї належності.

Стається вибір як механічний процес. Так цінність, що сформувалася, не обов'язково буде гарантовано міцна. Якщо вона вкоренилася не міцно і конфліктує з іншими мотиваційними константами, то вона може бути відкинута з часом як нефункціональна.

Соціалізація цінностей: соціалізовані та девіантні особистості

Соціалізація – це розвиток особистості через засвоєння соціального досвіду входження до соціальних структур. Соціалізація передбачає соціальний розвиток людини, її зростання у соціумі. Це означає, що якщо тварина на біологічно-інстинктивному рівні протистоїть світові віч-на-віч, все своє носить із собою, то людина

збирає себе поступово черпаючи ресурси з різних груп. Спочатку, коли людина народилася, для неї існує одна реальність, одна група – сім'я. У сім'ї спочатку існують відносини з батьками, особливо зв'язки з матір'ю, які описані вченими Малер, Віннікотт як психологічний симбіоз. На основі фізичної і емоційної прив'язаності.

Розвиток полягає у тому, що дитина поступово стає самостійною спочатку в певних своїх рухах, локомоціях, тобто в операційних аспектах свого життя, але її емоційні зв'язки з близьким об'єктами можуть підтримуватись протягом життя. Поступово дитина звільняється від фізичної залежності, вона сама може все робити, бігати, стрибати, втекти далеко, ще далі так, що її потім не знайти, може сховатися тощо. Те, що власне у психології описується як перше народження особистості, пов'язане з кризою трьох років і є така операційна емансипація, коли вона стає самостійною істотою, але ще тривалий час зберігається її психологічна залежність. У дитини формується свій характер, свої індивідуальні особливості, але при цьому зберігається дуже міцний зв'язок у галузі цінностей, цілей, мотивів, пов'язаних із сім'єю, з тим початковим цілим, у якому дитина зростала. І цей зв'язок розривається в період другого народження особистості, який можна схарактеризувати як емансипацію. Це входження у підлітковий вік, який часто пов'язаний із підлітковою кризою, коли у підлітка виникають потреби, мотиви, смисли, що відрізняються від того, що йому прищеплюють батьки. Виникає своя позиція розбіжностей із батьківською, що в психології називається криза батьківського відношення. Батьки несподівано стикаються із самостійністю суджень і боротьбою за самостійність, яка може набути надмірно різких і гострих форм. Коли насправді виникає боротьба і за самостійність треба боротися зі страшною силою, тоді виникають перегини з усіх боків. Емансипація особистості є неминучий та необхідний закон розвитку.

Набуття особистістю своєї власної індивідуальної мотивації, своїх власних потреб, своїх власних цінностей відбувається у родині. Але коли дитина виходить за рамки батьківської сім'ї, то не потрапляє у вакуумний безособовий простір. Вона потрапляє в інші групи. Вона зіштовхується із цінностями найрізноманітніших груп великих і малих, з цінностями конкретних компаній, вишу, далі з цінностями переважно великих груп професійних, релігійних, культурних тощо. Ще пізніше, коли відбувається зріла ідентифікація, тобто ототожнення себе з нацією, з людством загалом, через це виникає засвоєння особистістю більш глобальних цінностей.

Частина цінностей мивбираємо із сім'ї, частину у школі, інші із групи однолітків, із кола спілкування, у якому також є свої цінності, і далі, і далі, отримуючи стійкий набір індивідуальних і соціальних цінностей.

Цінності проходять фази формування. З народження я починаю розвиватися, для мене існує лише одна група спочатку – сім'я, у неї є свої цінності, спільні для членів сім'ї (саме узгодженість і спільність є важливий момент). Беручи участь із сім'єю у родинній діяльності, я вбираю та засвоюю ці цінності. Я можу щось засвоїти тільки через діяльність, але я долучений до цієї діяльності тільки як частина цілого. Відбувається колективна діяльність в сім'ї, колективна турбота в сім'ї і я фактично починаю діяти, що вже спонукає до загальносімейних цінностей. Через це такі цінності входять до структури моєї мотивації і стають вже особистісними цінностями – моїми. Те, що важливо для моєї сім'ї, те, що визначає її спільні певні орієнтири, через діяльність поступово стає важливим і для мене, і коли я йду з сім'ї, починаю будувати своє власне життя, ці цінності в мені зберігаються, вони нікуди не подінуться. І далі я починаю входити в нові групи, я поступово росту і починаю грати з однолітками, у однолітків своя група, своя компанія, буває і погана компанія, буває кримінальна компанія. Я навіть можу заплутатися і набратись хибних цінностей, але пересилить основа, закладена на початковому етапі життя. Так формується добре соціалізована особистість.

Психологічні особливості ціннісного розвитку особистості, що відхиляється, у неповнолітніх правопорушників також можна розглянути через смисли і цінності. У девіантних підлітків спочатку засвоюються цінності малих груп, найближчих. Цінності великих груп, аж до загальнолюдських цінностей у межі, засвоюються пізніше та виникає ефект кола, що постійно розпадається. При цьому цінності, які засвоєні раніше, виступають як фільтр по відношенню до цінностей ширших груп.

Первинними є не загальнолюдські, а сімейні цінності. І від того, що засвоєно в сім'ї, залежить те, що може чи не може бути засвоєно далі. Якщо цінності, які підлітком засвоєні у сім'ї, стають бар'єром проти засвоєння цінностей певних кримінальних, паракримінальних підліткових угруповань, тоді підліток не засвоїть групові кримінальні цінності, насамперед, замішані на егоїзмі, на особистій вигоді та самотвердженні. Якщо ж сімейні цінності не виявилися фільтром стосовно цінностей малої групи, припустимо, кримінальної (тобто перетинаються і збігаються), то далі цінності малої групи, вдало засвоєні, стають фільтром стосовно засвоєння ширших цінностей макросоціальних, суспільних. А якщо у внутрішній структурі особистості немає фільтра, то є шанс, що мотивація людини здатна розширитись за рахунок цінностей великих груп. Тобто вони функціонують лише колами, що розходяться: від вузького кола до широкого. Людина не може засвоїти макросоціальні цінності, якщо вони суперечать раніше засвоєній ціннісній базі, певним цінностям

вужчих груп. Починається все із сім'ї. Бар'єри йдуть зсередини назовні по колах, що розходяться. Нові цінності засвоюються тоді, коли вони не суперечать старим.

Припустимо, що в людини немає сім'ї, вона перебуває у сімейній депривації. Тоді інша якась група є першим джерелом цінностей. Чому суто статистично проблемою виявляється вищий відсоток кримінальності у дітей з інтернату? Тому що перша система цінностей, у них, як правило, менш сприятлива порівняно із середніми сімейними цінностями. Діти часто змушені самі, без підтримки, боротися зі світом, який до них досить недружній або мінливий, і вирішувати свої проблеми. Тому формується часто більшою мірою конфронтаційна система цінностей – кожен за себе або вимушена ізоляція від зовнішніх загроз. Тут, звісно, індивідуальні відмінності можуть бути дуже великі, соціальний портрет особистості залежить від конкретних впливів середовища, на скільки емоційного, емпатійного, підтримуючого.

Співвідношення особистісних цінностей та потреб

Соціалізація людини призводить до того, що внутрішньому просторі особистості виникає ще одна група джерел мотивації на рівні з її індивідуальними потребами. Коли немовля народжується, то його життєдіяльність підтримується в основному через задоволення його потреб. За поступового входження особистості до різних соціальних груп виникає ще й друга група джерел мотивації – засвоєні цінності соціальних груп. Як суб'єкт потреби людина завжди на самоті на рівні сам-один протистоїть світу. Як суб'єкт цінності людина завжди належить до певної групи, спільноти, навіть до кола людства. Наприклад, я маю і потреби, які спонукають мене до дії, ніхто краще за мене не може зрозуміти мої потреби, тому що вони мої індивідуальні, і водночас існує щось, що мене пов'язує на мотиваційному рівні з іншими людьми, які належать до тих самих груп, що і я, навіть частково. Загальні цінності ми засвоїли з цих груп, отримали уявлення того, що таке добре, що таке погано. Але це не просто уявлення, вони починають працювати як мотиви як реальні мотиваційні структури, вони спонукають і спрямовують поведінку і буття особистості.

Коли ми засвоїли потреби та особисті цінності, коли вони стали вже елементами індивідуальної мотивації, то опинилися у нашій схемі на найвищому рівні – джерелами та рушійними силами діяльності. Спільним в них є те, що вони функціонують як джерела спонукання діяльності. Коли особистість засвоїла певну цінність, вона інтеріоризувалась у чесноти особистості, стала мотиваційним джерелом. Після цього її від потреби відрізнити важко, у людини продукується потреба жити за честю і гідністю відповідно до ціннісної внутрішньої платформи особистості. Ця ціннісна

платформа особистості запускає та спрямовує поведінку людини, і одночасно є її потребою, функціонує як ціннісна потреба життєдіяльності. Коло замикається, потреба стає смисловим центром, джерелом продукування смислів.

Осмислення ланцюгу джерел мотивації до діяльності як «потреби - цінності - сенси» відбувалось поступово через наукову думку різних авторів, їх наукові погляди представлені у таблиці 1.

Таблиця 1.
Підходи до розуміння джерел мотивації та рушійних сил діяльності

	Локалізація джерела у просторі	Локалізація джерела у часі	Ключові поняття	Автори, теорії
Внутрішні причини	індивід	минуле	інстинкт	У.Мак-Дауголл, інстинктивна теорія
			потяг	З.Фройд, психоаналіз
			потяг (драйв)	К. Халл, необіхевіоризм
			базова потреба, самоактуалізація	А. Маслоу 1,2 теорія самоактуалізації
Взаємини зі світом	зв'язок індивід - світ	теперішнє	потреба - тиск	Г. Мюррей
			потреба	Ж. Нюттен
			потреба	Э. Фромм
Причини мети	світ	майбутнє	прагнення до переваги, соціальний інтерес	А. Адлер, індивідуальна психологія
			воля до сенсу	В. Франкл, логотерапія
			буттєві цінності	А. Маслоу, 3 теорія метамотивації

По-перше - джерелом потреб є індивідуальні стосунки індивіда зі світом. Джерелом особистісних цінностей є колективний досвід певної соціальної групи чи спільноти.

По-друге - відносна значущість і спонукальна сила потреб постійно змінюється. Потреби утворюють динамічну ієрархію, яка постійно змінюється: то одна потреба є найбільш насиченою,

гострою, то інша. Вони постійно змінюють свою ієрархію, свій порядок.

По-третє - особистісні цінності в людини теж утворюють ієрархію, але ця ієрархія вже стійка, стабільна. Коли змінюється ієрархія особистісних цінностей, тоді відбувається криза і потрібна вже суттєва перебудова. Зрозуміло, що таке трапляється у кризові, переломні моменти життя.

По-четверте - потреби є динамічними і швидше реагують на ситуацію, на поточні відносини зі світом. Цінності ж від моменту не залежать, вони в нас присутні незмінно. Якщо в людини є певна цінність, яка займає важливе місце у її ієрархії цінностей, то вона наскрізно пронизує буття та є важливою завжди і скрізь, не залежно від ситуації чи кон'юнктури.

По-п'яте - суб'єктивна локалізація. Потреби можна сприймати як те, що знаходиться усередині індивіда і штовхає зсередини, а цінності – як щось поза нами, щось у зовнішньому світі, де ми їх і виявляємо. Віктор Франкл на це звернув увагу, що потреби штовхають нас, а цінності нас притягують, закликають нас з боку зовнішнього світу.

По-шосте - потреби спрямовують нас на бажаний стан, кінцевою точкою потреб є здійснення якоїсь певної діяльності з об'єктом, а цінності такої точки не мають, вони спрямовують нас у бажаному напрямку. Тут важливо розрізнити те, що бажаю та бажане як допустиме та схвалене. Тобто бажаю – це те, що лише для мене, а бажане – це не тільки те, що я бажаю, але й те, що й інші визнають бажаним.

Потреби і цінності мають певні критерії функціонування.

Насичення та дезактуалізація. Тобто втрата рушійної сили для потреб можлива, тимчасово, коли вона задоволена та відходить на задній план, а для цінностей така дезактуалізація неможлива. Цінності неможливо наситити і вони ніколи не можуть втратити своєї актуальності, тільки внаслідок якихось глобальних особистісних криз.

Форма репрезентації. Потреби людина сприймає як певний зв'язок з об'єктивними умовами свого життя, потреба – це щось, що потрібне для підтримки життя та того, що людині бракує; цінності ж людина сама суб'єктивно сприймає як ідеал, модель належного.

І критерій необхідності. Відповідно, чому вони потрібні для моєї життєдіяльності. Для потреб це індивідуальний критерій, а цінності задають щось, що потрібно для групи, для соціуму, тобто мають соціальну спрямованість.

Аналіз і зіставлення ознак потреб та особистісних цінностей показує, що вони працюють в одному ланцюгу, за подібними критеріями в особистісній структурі, але мають різне значення, хоча і

доповнюють один одного в спрямуванні поведінки людини та її мотивації.

Спочатку джерела мотивації людини від народження, як і будь-якої іншої живої істоти, це чисті, стовідсоткові потреби, нічого іншого. Дитина починає взаємодіяти зі світом, в неї виникає поступово відчуття, що у світі щось є, чого мені не вистачає, я постійно чогось хочу. Тобто виникає відчуття переживання потреб. Далі відбувається поступове входження її у соціальні взаємодії та групи, та засвоєння цінностей, починаючи, як правило, з сім'ї. У структурі мотивації індивіда починають з'являтися цінності – все більше й більше. Збільшується питома вага цінностей і відповідно зменшується питома вага потреб – не на сто відсотків, а менше. Цінностей ніколи не може бути сто відсотків. Сто відсотків цінностей та нуль відсотків потреб – це ангел. Далі відбувається процес поступового обмеження потреб, вони нікуди не подінуться, але якщо вони спочатку володіли всією структурою мотивації, то поступово вони займають компактніше місце. Простір заповнюється цінностями.

Співвідношення потреб та цінностей у структурі мотивації це дуже важлива принципова характеристика, яка потребує балансу. Через потреби людина відчуває свою індивідуальність, унікальність. Через цінності людина сприймає свою пов'язаність із світом, зі своєю сім'єю, своєю нацією, своїм народом. У Джеймса Б'юджентала, психолога та психотерапевта, є така формула нашого буття у світі – окремість, але пов'язаність. Об'єднання передбачає стати єдиним цілим, зберігаючи свою індивідуальність. Ми окремі, але водночас і пов'язані між собою. Ми пов'язані, але водночас і окремі. Це нерозривні речі. Отже, баланс цінностей та потреб дозволяє нам відчувати одночасно окремість, але пов'язаність.

Можуть виникати різні ступені проникності щодо цінностей. Коли людина через конформність засвоює надто багато цінностей, надто легко ототожнюється із соціальними групами, тоді вона втрачає свою індивідуальність. Виникає рольова поведінка, конформіст, який виявляється занадто проникним до цінностей та затискає у собі свої реальні потреби, втрачаючи себе. Буває і зворотний напрям, коли людина пручається усім соціальним цінностям, пручається всьому тому, що пов'язує його з іншими людьми і максимально орієнтується на власні індивідуальні потреби. Але це не означає, що він не має цінностей або є людиною із збідненими цінностями.

Кримінальні субкультури, як відомо, сильно егоцентрично орієнтовані. Харчова потреба, сексуальна потреба та інші, які мають насамперед біологічну природу, лежать в основі зв'язків та сильно культивуються членами кримінальних груп. Пильний аналіз дозволяє

побачити, що це вже не потреби. За таблицею відмінностей потреб від цінностей вони вочевидь можуть бути набагато ближче до цінностей. Наприклад, гедонізм може виступати не як спосіб задоволення потреби людини, а як елемент способу її життя, як базова основа, що визначає її дії. Виходить це цінність за усіма параметрами. Навіть ідеал, засвоєний від соціальної групи, концентрований досвід соціальної спільноти, який людину не штовхає зсередини, а притягує її ззовні. Тобто внутрішньо-біологічний рівень потреб індивіда тут отримує надійні зв'язки з зовнішньо-споживачькими ціннісними орієнтирами групи, які розширюються, підтримують, але не насичуються ніколи. Людина як споживач прагне задовольняти свою потребу все більше і більше. За усіма параметрами цей харчовий ланцюг, біологічна потреба трансформувалася в цінність. Тобто можна зазначити, що це і є процес зсуву потреби на цінність.

Стосовно сексуальної та сексуалізованої поведінки на прикладі донжуанства, поведінки спокусника, яка характеризується постійною зміною партнерів, відсутністю серйозних намірів у стосунках та нездатністю до глибоких прив'язаностей, можна розглянути таку поведінку, проаналізувавши її спричиненість потребою або цінністю. У функціонуванні особистості може відбутись зсув потреби на цінність. Але відмінність такого роду цінностей, які ґрунтуються на потребах, полягає у тому, що вони легко приймаються. Цінності не вступають у конфлікт із потребами, навпаки, вони їх підтримують. Тому стосовно таких цінностей бар'єр проникності нижче, людина легко їх прийме, навіть якщо сильно пручається засвоєнню всіх цінностей ззовні, саме ті, що допоможуть задовольняти свої потреби легко ляжуть в основу її соціальних цінностей. Це пояснює психологічний механізм привабливості цінностей кримінальних субкультур: оскільки вони традиційно побудовані тих самих цінностях, які резонують з індивідуальними потребами. Тут треба наголосити: це вже не потреби, за всіма формальними параметрами це вже цінності, інші психологічні структури. І пояснюється цей механізм зсувом потреби на цінність.

Для зрілої людини характерний баланс між потребами та цінностями. Популярність гуманістичної психології Роджерса в Америці у 50-ті 60-ті роки ХХ ст. можна пояснити тим, що в той час був порушений баланс потреб і цінностей у бік цінностей. Тобто у людей в американському суспільстві були великі проблеми з усвідомленням власних внутрішніх потреб, власного організму, особистих потреб. Спочатку в людей були сильно фрустровані саме потреби. Підхід Роджерса зокрема був спрямований на відновлення чутливості, сприйнятливості та контакту із власними потребами. Підсумком процесу соціалізації, тобто поступового додавання до

потреб особистісних цінностей, виступає встановлення їх деякого балансу у структурі мотивації.

Коли людина досягла певного рівня зрілості, вона живе вже не так, як до того, борючись із нескінченними дефіцитами, фрустраціями, неврозами тощо. Фактично йдеться про дослідження Маслоу про те, як живе людина, яка досягла зрілості і самоактуалізації. Всі ранні періодизації розвитку особистості закінчувалися повноліттям, тоді Маслоу досліджує дорослу людину, яка живе зовсім інакше. Автор зазначає, що такі люди, які досягли буття на рівні самоактуалізації, відрізняються від звичайних людей, від більшості масою різних характеристик, особливостей, і взагалі для цих людей потрібно створювати іншу психологію. Він пише книгу «До психології буття» (1962), яка є перехідною, а потім останню книгу «Нові рубежі людської природи» (1971), в яких зазначає, що психологія мотивації дорослих рівня самоактуалізації теж має бути іншою, тому що у цих людей зовсім інші мотиви. Вже там немає жодних базових потреб, у тому числі й прагнення самоактуалізації, це вже пройдений етап. Цих людей мотивує інше. Вони, звичайно, задовольняють фізіологічні та інші потреби, але це тільки тло, а не те, що ними реально рухає. А реально самоактуалізованими людьми керує те, що Маслоу називає поняттям метамотиви. Він формулює теорію метамотивації.

Метамотивами є граничні цінності, найвищі цінності буття. І Маслоу будує перелік таких цінностей. Це, наприклад, *істина, добро, краса, справедливість, цілісність, єдність протилежностей, життєвість, унікальність, досконалість, необхідність, завершеність*, такі граничні вищі екзистенційні категорії. *Простота, порядок, багатство* (не в матеріальному, звичайно, сенсі), *легкість, гра, самодостатність, осмисленість* – ось ці цінності входять, за Маслоу, до саме визначення людської сутності.

З одного боку, вони знаходяться десь в нас, але з іншого боку ми їх передусім бачимо у світі, нас вони залучають зовні. Якщо людина раптом виявляє, що десь порушена справедливість, не з нею особисто, вона закидає все і починає битися за цю справедливість, поки її не відновить. Це вже зовсім інша схема мотивації, зовсім інший підхід. Маслоу застерігає, що його теорія мотивації відноситься до людей, які досягли рівня буття, і ці люди прагнуть не до безпеки, підтримки поваги або самоповаги, а вони прагнуть до істини унікальності, завершеності, саме до цих цінностей. Вони бачать ці цінності у всьому, прагнуть внести ці цінності в усі аспекти життя, тобто перетворити дійсність відповідно до цих цінностей. Причому ці цінності виявляються одна з одною взаємопов'язані, одні утворюються через інші, не окремі, а утворюють єдиний комплекс. І в тому випадку, коли ми бачимо одну з тих цінностей, яку людина

виділяє за рахунок інших, а всі інші відкидає, заперечує – це не є справжня самоактуалізація, а скоріше щось на зразок фанатизму. Фанатизм є дуже хворою структурою особистості. А в здоровій структурі людини, яка досягла рівня буття, всі ці цінності одна одну підтримують. Є певні індивідуальні переваги, комусь ближча істина, комусь краса, але в цілому вони взаємопов'язані між собою. Не може бути істини без краси, відома формула, що належить Ейнштейну. Ми трансформуємо світ за естетичним критерієм відповідно до цих цінностей. Активні прояви граничних буттєвих цінностей Маслоу пов'язує з тим, що саме мотивація на цьому рівні забезпечує деяку реальну свободу.

Криза суспільних цінностей та ціннісні трансформації

Як вижити серед втрати цінностей на зламі епох? Подолати спустошення та бездуховність тоталітарних систем, які десятиліттями вкладали у свідомість людей гасла із спотвореною реальністю, формували образ ворога та ворожого ставлення до цінностей західної культури, оголошували національні цінності народів архаїчними, шкідливими або націоналістичними, тим самим спричиняючи руйнування родинних етнічних основ цілих націй. Боротьба людини за власні цінності лежить в основі її прагнення свободи, як загальної категорії у цілому, так і конкретно-діяльної свободи вибору, свободи пересування, свободи слова та мовлення. Ця екзистенційна боротьба загострюється на тлі розмитих невизначених цінностей, утисків, примусу, правового нігілізму, зневаги до законів і правопорядку у суспільствах, особливо пострадянського простору.

Так, Франкл у своїй теорії волі до сенсу виділяє три групи цінностей: творчості, переживання та ставлення. Цінності творчості означають знайти сенс через творення чогось. Цінності переживання спрямовують людину знайти сенс через якісь відчуття, переживання, емоції, почуття любові, краси, через естетичні переживання, любовні переживання, у переживаннях материнства, батьківства тощо. Тут самі емоції є джерелом сенсу. Третя група цінностей проявляються у ситуаціях, коли ні ті, ні інші цінності неможливо реалізувати через потягіння втрати, разом з тим життя все одно не втрачає свого сенсу.

Одним з наріжних каменів теорії Франкла є положення про те, що людина завжди, навіть у безнадійній ситуації має можливість знайти сенс. Тому що є третя група цінностей, це цінності ставлення. Навіть у тій ситуації, коли людина не може її трансформувати, як ситуація концтабору, людина завжди може сформувати певне ставлення до тієї ситуації, в якій він перебуває та трансформувати ситуацію через зміну свого ставлення до неї і знайти сенс жити. Ці групи цінностей утворюють певну ієрархію.

Цінності ставлення людини до життя вищі, тому що вони дають останній резерв, останній притулок людині, навіть коли жодних інших шансів знайти сенс немає. Вони одночасно є і найменш насущними і звернення до третьої групи цінностей, підкреслює Франкл, виправдано лише тоді, коли всі можливості активнішого втручання у свою долю справді вичерпані. Інакше ми маємо не героїзм, а мазохізм за формулою «живу аби як, зате як страждаю». Цінності ставлення набувають значення тоді, коли інших варіантів немає.

Криза цінностей в українському суспільстві полягає в конфлікті між старими, застарілими нормами та між новими реаліями, що виникають через економічні потрясіння, війну і потребу в євроінтеграції та проявляється у певних сутнісних аспектах, які перетворюють українське суспільство у XXI столітті.

По-перше, поліпшення суспільного порядку та соціальної справедливості: в умовах війни, економічних труднощів та політичної нестабільності в українському суспільстві загострюється конфлікт між ідеями суспільного порядку та соціальної справедливості.

По-друге, зміни у духовних цінностях: поступове руйнування старих духовних цінностей та поява нових призводить до появи певного розриву між поколіннями, а також до зміни соціальних норм та традицій.

По-третє, конфлікт цінностей: в українському суспільстві наявний конфлікт між традиційною системою цінностей та сучасною системою цінностей, яка базується на індивідуалізмі, свободі та конкуренції.

По-четверте, пошук нових смислів: українське суспільство в умовах війни перебуває на етапі пошуку нових смислів життя та цінностей, що часто супроводжується невпевненістю, розгубленістю та розчаруванням. Разом з тим, молодь шукає серед розмитих цінностей кількох попередніх поколінь певну опору, і таким ґрунтом часто стає звернення до національної ідентичності, відродження етнічної культури, традиціоналізм. Все більш популярним серед молоді стає етнічне вбрання, прикраси, етнічна музика, етно-стиль української хати в облаштуванні сучасного житла, репліки одягу своїх прабабусь і прадідусів, переїзд молоді родини до сільської місцевості з обґрунтуванням більшої безпеки для сім'ї, традиційні свята, дослідження сімейного родоvodu. Ті, хто виїхав з України як біженці, змінили країну проживання, також приречені інтегруватись в інші культури і набувати нових аспектів ідентичності.

По-п'яте, зміщення пріоритетів: стрімкий науково-технічний прогрес формує потреби споживача, завдяки тому пріоритети суспільства зміщуються у бік матеріальних цінностей, а духовні

цінності відходять на другий план. У ситуації втрат внаслідок війн, коли людина втрачає матеріальне і з'являється загроза втратити власне себе, відбуваються зворотні процеси – людина шукає сенси у духовних потребах і у відновленні. Так, реанімація історичної пам'яті, присвоєння культурної спадщини українцями на особистісному і суспільному ціннісному рівнях є актуальною, але відбувається повільно. Формування спільних для суспільства цінностей, які б допомагали громадам будувати своє повоєнне життя потребує часу та має пройти стадії від розуміння, через прийняття, до застосування.

Для того, щоб сформувати спільні національні цінності українське суспільство має пройти шлях від засвоєння групового досвіду та вкорінення на його основі особистісних індивідуальних цінностей, що надалі будуть передаватись в українських родинах від покоління до покоління. Тоді сімейні цінності молодій людині стануть основою, а зовнішній світ їх буде лише збагачувати та розширювати, але людина ніколи не втрачає морально-духовного зв'язку із своєю суттю, своїм етносом, народом. Тоді віднесення особистістю себе до нащадків живої культурної спадщини народу стане джерелом сенсів.

Таким чином, криза цінностей в українському суспільстві проявляється у конфлікті між старими вертикальними цінностями тоталітарної ідеології радянщини та горизонтальними цінностями громад Нового часу, та є природним процесом перехідного періоду на шляху України до Євроінтеграції. Підсилюють цю кризу світова глобалізація, війни та демографічні виклики, зокрема міграція.

Сучасні цінності як в українському, так і європейському суспільствах мають індивідуально особистісні і соціальні джерела.

Суспільства європейських країн переживають глибоку трансформацію системи цінностей. Україна, яка перебуває у стані війни та модернізаційних викликів, і Європа, що стикається з кризою довіри до демократичних інституцій, демонструють схожі тенденції: розмиття традиційних моральних орієнтирів, зростання індивідуалізму, пошук нових форм солідарності.

Можна впевнено зазначити, що цінності є фундаментом соціального порядку, визначають поведінку індивіда та функціонування інституцій. Так, їхня криза ставить під сумнів сталість демократичних систем і перспективи розвитку кожного суспільства.

Індивідуальні та соціальні джерела формування цінностей людини у європейському контексті тісно пов'язані із сталою демократією та історичними процесами її становлення як в Європі, так і в Україні як частини європейського простору, в орбіті якого є Україна як суб'єкт історично і ментально. Не можна не помічати

їхню трансформацію в умовах сучасних викликів та російсько-української війни, яка задає нові вектори європейської солідарності і спільноєвропейських цінностей.

У філософії та соціології поняття «цінності» визначається як соціально зумовлені орієнтири, що регулюють поведінку індивіда та групи. Так, Макс Вебер підкреслював роль цінностей у формуванні соціальної дії, а Еміль Дюркгейм – у забезпеченні соціальної інтеграції.

Класифікація цінностей охоплює:

- індивідуальні (особистісні переконання, моральні принципи, екзистенційні орієнтири);
- соціальні (суспільні норми, культурні традиції, політичні ідеали).

Джерела формування цінностей:

- сім'я та виховання;
- освіта та наука;
- культура і мистецтво;
- релігія;
- медіа та інформаційний простір;
- глобалізаційні процеси.

Український контекст трансформації цінностей у перехідному просторі має свої особливості. Україна переживає перехідний період, коли радянська система цінностей була зруйнована, а нова ще не сформувалася остаточно. До політичних факторів можна віднести війну з росією, шлях європейської інтеграції, кризу довіри до державних інституцій. За соціологічними даними опитування Центру Разумкова (2023), лише 18% українців довіряють парламенту, тоді як понад 70% – Збройним силам України. Це свідчить про переорієнтацію цінностей на безпеку та виживання. У будь-якому суспільстві молодь є дзеркалом творення майбутнього, його рушійною силою, характерними цінностями молоді виступають: прагнення свободи, самореалізації, але водночас – зростання індивідуалізму.

Важливим чинником є війна, яка актуалізує цінності патріотизму, солідарності, жертвовності. Проте паралельно відбувається криза довіри до політичних інституцій, що створює дисбаланс між індивідуальними та соціальними орієнтирами.

Європейський контекст. Сучасна Європа стикається з кризою традиційних ліберально-демократичних цінностей, її основні характеристики:

- Зниження довіри: за даними Eurobarometer (2022), лише 36% громадян ЄС висловлюють довіру до політичних партій.
- Міграційні процеси: поява мультикультурного середовища ставить під сумнів універсальність «європейських цінностей».

- Пандемія COVID-19: актуалізувала цінності безпеки та здоров'я, але водночас посилила індивідуалізм і недовіру до влади.

- Економічні кризи: зростання популізму, радикалізація політичних рухів.

Європейські суспільства демонструють конфлікт між ліберальними та консервативними моделями розвитку. Це проявляється у дискусіях про права меншин, гендерну рівність, свободу слова.

До індивідуальних джерел цінностей можна віднести: особистий досвід, темперамент, мотивація, екзистенційні пошуки.

До соціальних джерел цінностей відносимо таке: культура, освіта, релігія, політичні інститути, медіа.

Соціальні і індивідуальні цінності взаємопроникні, моральні переконання формуються під впливом соціальних норм, але водночас можуть їх трансформувати. Наприклад, українська молодь, яка орієнтується на європейські стандарти свободи та демократії, водночас формує нові соціальні практики, що змінюють суспільство.

Таким чином, криза цінностей є результатом зіткнення традиційних і нових орієнтирів, в Україні - пошук балансу між національною ідентичністю та європейськими стандартами, тоді як у Європі відбувається виклик мультикультурності та збереження демократичних основ. У перспективі суспільства рухаються до інтеграції індивідуальних і соціальних джерел у формуванні нової системи цінностей, що поєднує свободу, солідарність і відповідальність.

Гра Квітчел як метод дослідження індивідуальних і соціальних цінностей в умовах цифрового суспільств

Почуття безпеки та любові дитина отримує в родині через атмосферу довіри, підтримки та взаєморозуміння. Людина, яка зростає в такій атмосфері формує здорову самооцінку та впевненість у собі. Сім'я є першим соціальним середовищем, де дитина вчиться взаємодіяти, вирішувати конфлікти, проявляти турботу та повагу. Через сумісну діяльність з батьками дитині передаються сімейні цінності як основа її емоційної стабільності. Розвиток людських якостей формує характер, дитина отримує добре розвинуті дієві цінності або чесноти, які надалі характеризують її людяність, належність до певної етнічної групи, культури, носієм якої вона стає. Дитина отримує базовий набір індивідуальних особистісних цінностей та здатність збагачувати їх надалі, коли взаємодіє із різними соціальними групами. Це своєрідні фільтри, які здатні до об'єднання з цінностями соціальних груп.

Такі чесноти як доброта, чесність, відповідальність – це не вроджені риси, а ті, що формуються через приклад і виховання. Так, емпатія та співчуття допомагають дитині будувати здорові стосунки,

уникати агресії та булінгу, краще розуміти інших. Цінності стають моральним компасом у дорослому житті. У світі, де багато спокус і викликів, саме внутрішні переконання допомагають дитині робити правильний вибір. Людина з чіткими моральними орієнтирами рідше піддається негативному впливу середовища.

Діти, виховані в дусі поваги, справедливості та відповідальності, виростають громадянами, які здатні будувати здорове, справедливе та солідарне суспільство, передавати культурну спадщину. Через сімейні традиції, звичаї, мову та історії дитина вчиться цінувати своє коріння, що формує її ідентичність і повагу до інших культур.

Методика дослідження цінностей українських сімей у 2015-2025 роках «Гра Квітчел» була розроблена Т. Репноюю і спрямована на проявлення головних сімейних цінностей дітей та взаємний обмін цінностями через інтерактивну гру у групі. Ґрунтуючись на положеннях метапсихології про перехід індивідуальних метамотивів у соціальні метамотиви, нами була виділена мета гри: збагатити соціальну групу людськими чеснотами через мотивацію залучення до неї індивідуальних цінностей кожного учасника та творчість; об'єднати групу за спільними цінностями, надати підтримку дітям війни в Україні.

Діти разом з батьками мали створити із арт-матеріалів квітку з дев'ятьма блакитними пелюстками і золотою серцевиною. Обговорити з батьками та підписати кожен пелюстку важливими чеснотами своєї родини. Далі у групі дитина презентувала свою квітку і розповідала чому саме ці чесноти є важливими в її сім'ї, та як вони підтримуються. За правилами гри діти обирали будь-якого учасника, якому б хотіли розповісти про свою квітку та вислуховували його історію, шукали спільне і об'єднувались з іншими учасниками, з тими, в кого збіглися чесноти. Зібрати КВІТЧЕЛ (квітку чеснот людини) – значить об'єднатись спільними чеснотами!

Гра набула великого суспільного резонансу та проходила в освітніх закладах усіх областей України (найбільше учасників у Сумській, Одеській, Миколаївській, Херсонській, Житомирській, Львівській, Хмельницькій областях). Гаслом соціальної гри Квітчел, яка об'єднала тисячі українських сімей, стало «Мир, рід, родовід!» як центральної ідеї для соціально-психологічного проекту «Розбудовуємо культуру миру разом» громадської організації «Асоціація практикуючих психологів Одеської області».

Суть проекту полягає у створенні символу миру квітки Квітчел, єднанні сім'ї, збагаченні групи людськими чеснотами та розвитку позитивних якостей особистості. Сім'ї, заклади освіти різних українських громад об'єднались через мережу Інтернет, створивши загальнонаціональний флешмоб «Гра Квітчел – Квітка миру». Багато

учасників залишали свої відгуки під світлинами проєкту, ділились своїми переживаннями і відчуттями підтримки з боку інших людей, відбулось створення емоційно-екзистенційного кола підтримки серед учасників.

Так, гра «Квітчел» стала символом миру та об'єднала українські родини через спільні цінності у воєнні часи в Україні, надавала психоемоційну підтримку сім'ям у суспільстві. Сьогодні використовується в освітніх та психологічних інтерактивних іграх та проєктах.

Надаємо коротку характеристику гри «Квітчел» як методичних рекомендацій та інструментарію в роботі психолога.

Блакитна квітка з дев'ятьма пелюстками-чеснотами і золотою серцевиною з полум'яним гаслом додала багато родинного тепла у сад миру, який будували разом українські сім'ї. Школи, садочки, ліцеї, коледжі і виші ділились своїми проєктами у соцмережах за хештегом #квітчел #сад_миру. Завдяки соціально-психологічному проєкту «Розбудовуємо культуру миру разом» ми зібрали Велике коло родинних цінностей українців у таблиці 2.

Таблиця 2.

Сімейні цінності українців за грою Квітчел у 2015-2025 р.р.

Активність	Доброта	Напористість	Сила
Акуратність	Довіра	Натхнення	Скромність
Бадьорість	Допитливість	Незалежність	Служіння
Благодійність	Дружелюбність	Ніжність	Смирненість
Благородство	Духовність,	Обізнаність	Співпереживання
Братерство	Ентузіазм	Обов'язковість	Співробітництво
Вічливість	Єдність	Оптимізм	Співчуття
Вдумливість	Жертовність	Осмисленість	Справедливість
Вдячність	Життєлюбство	Ощадливість	Сприйнятливність
Відвага	Життєрадісність	Патріотизм	Старанність
Відданість	Завзяття	Піклування	Стійкість
Відкритість	зібраність	Переконаність	Сумлінність
Відповідальність	Ініціативність	Повага	Тактовність
Впевненість	Ідеальність	Помірність	Творчість
Віра	Кмітливість	Порядність	Терпіння
Вірність	Комунікабельність	Правдивість	Трепет
Визначеність	Креативність	Працьовитість	Уважність
Витривалість	Лояльність	Проникливість	Цілеспрямованість
Вихованість	Любов	Простота	Цілісність
Гармонійність	Людяність	Прощення	Цнотливість
Героїзм	Милість	Радість	Чесність
Гідність	Милосердя	Рішучість	Чистота
Гнучкість	Миролюбність	Розсудливість	Чуттєвість

Гостинність	Мудрість	Розум	Щедрість
Гумору почуття	Мужність	Розуміння	Щирість
Добродушність	М'якість	Самовідданість	
Доброзичливість	Надійність	Самодисципліна	
Добросердечність	Наполегливість	Самостійність	

Концепція: призначена для роботи з дітьми, підлітками, молоддю, сім'єю та символізує мир і єдність родини.

Походження: автор гри «Квітчел» психолог Тетяна Репнова, ідея проєкту належить Асоціації практикуючих психологів Одеської області, та була реалізована у рамках проєкту «Розбудовуємо культуру миру разом», присвяченого Міжнародному дню захисту дітей.

Відтворення: зазвичай «Квітчел» має форму квітки, що нагадує незабудку, з дев'ятьма пелюстками та золотистою серцевиною, квітка створена із арт-матеріалів.

Гасло: «Мир, рід, родовід!».

Визначення: «Квітчел» розшифровується як «квітка чеснот людини» (КВІТ-ЧЕ-Л).

Мета: єднання сім'ї та розвиток позитивних якостей особистості в родинному колі і в групі.

Процес гри: Учасникам пропонується на пелюстках написати кращі людські якості, які вони отримали в родині (наприклад, доброта, повага, чесність, співчуття, відповідальність), а в центрі (серцевині) – слова «Мир, рід, родовід». Розповісти про чесноти своєї сім'ї та об'єднатись у групу, зібрати «Квітчел».

Таким чином, «квітчел» – це інструмент психологічної та виховної роботи, спрямований на згуртування колективу чи сім'ї та формування моральних цінностей.

Через виховання цінностей ми передаємо дітям не лише моральні принципи, а й частину нашої культури, традицій, мови. Це формує національну ідентичність, повагу до історії та спадщини свого народу, а також відкритість до інших культур. Так, виховання цінностей у дитини є основою гармонійного майбутнього

У сучасному світі, де інформаційні потоки невинно змінюються, а моральні орієнтири часто розмиваються, виховання цінностей у дитини набуває особливої ваги. Це не просто частина виховного процесу – це фундамент, на якому будується особистість, формуються переконання, і визначається шлях у доросле життя.

Саме в родині дитина вперше стикається з поняттями добра і зла, справедливості, поваги, любові та відповідальності. Батьки, як головні наставники, своїм прикладом формують у дитини уявлення про те, що є правильним, а що ні. Якщо дитина зростає в атмосфері довіри, підтримки та взаєморозуміння, вона вчиться будувати здорові

стосунки з іншими, розвиває емоційний інтелект і здатність до співпереживання.

Цінності стають орієнтирами у житті. Життя часто ставить перед людиною складні вибори. У такі моменти саме внутрішні цінності стають компасом, що допомагає обрати правильний шлях. Доброта, чесність, працьовитість, повага до інших як цінності стають практичними інструментами, які допомагають дитині адаптуватися в суспільстві, досягати цілей і залишатися людиною за будь-яких обставин.

Цінності не вроджені якості, вони формуються поступово, через щоденне спілкування, приклади з життя, читання книг, участь у спільних справах. Виховуючи в дитині у сімейному колі відповідальність, ми вчимо її нести відповідальність за наслідки своїх вчинків надалі.

Вплив на суспільство людини, яка зростає із чіткими моральними орієнтирами, у майбутньому неможливо переоцінити. Така людина змінює світ на краще, не байдужа до проблем інших, готова до підтримки інших, здатна брати участь у громадському житті, стає до захисту суспільних інтересів і свобод. Таким чином, виховання цінностей є внеском у розвиток здорового, справедливого суспільства. Створюючи коло цінностей квітки Квітчел, можемо проявити творчість через гру. Розказати іншим про свої цінності можна по-різному. Ще більш цікаво знайти однодумців у групі, якій ти належиш: школа, гурток, виш, колектив.



Виховання суспільних цінностей у молоді є інвестицією в її майбутнє, у майбутнє родини, нації та людства загалом. Це процес, що вимагає часу, терпіння та щирості, але його результати

неоціненні, бо цінності є джерелом сенсів і мотивації до життя. Адже саме цінності роблять людину Людиною.

Через формування індивідуальних і соціальних цінностей ми передаємо наступним поколінням не лише моральні принципи, а й частину нашої культури, традицій, мови. Це формує національну ідентичність, повагу до історії та спадщини свого народу, а також відкритість до інших культур.

Чи можна стверджувати, що людина має сформовані цінності? Насамперед про формування внутрішнього світу людини, її здатності відрізнити добро від зла, приймати відповідальні рішення та діяти з повагою до себе й інших свідчить її здатність здійснювати моральний вибір.

До маркерів дієвого ціннісного вибору можна віднести:

1. Людина приймає рішення, керуючись совістю, а не страхом. Розуміє, чому певні вчинки є правильними або неправильними. Здатна обрати чесність, допомогу, відповідальність.

2. Вміє висловлювати свої думки з повагою. Людина не принижує інших, не використовує образливих слів, навіть у конфліктних ситуаціях. Вона вміє слухати, визнавати помилки та просити вибачення.

3. Проявляє емпатію та турботу. Помічає, коли комусь сумно, боляче чи важко, і пропонує допомогу. Не залишається осторонь чужих проблем.

4. Бере відповідальність за свої вчинки. Не перекладає вину, а визнає свої помилки і намагається їх виправити. Виконує обов'язки без постійного нагадування – вдома, у школі, в колективі.

5. Мислить критично і не піддається тиску. Має власну думку, не боїться її висловлювати, але робить це з повагою. Не йде «за натовпом», якщо це суперечить її переконанням.

6. Поважає різноманіття та справедливість. Не ділить людей за зовнішністю, національністю чи соціальним статусом. Виступає проти несправедливості, навіть якщо це не вигідно.

Справжні цінності проявляються не у словах, а в діях. Якщо людина здатна діяти чесно, співчутливо, відповідально, тоді в неї закладено міцний моральний фундамент, основу цивілізаційної діалектики буття людства.

Принцип самоактуалізації у наукових працях

Гольдштейн та Роджерс про самоактуалізацію.

Першим у психології поняття самоактуалізації запровадив Курт Гольдштейн, німецький психолог та невролог на початку ХХ століття. Як і усі провідні інтелектуали Німеччини, він також виїхав до США у свій час. Одна з його останніх книг вийшла в 1939 році під назвою «Організм», він уперше ввів уявлення про те, що існує лише загальне, глобальне, властиве всьому організму як цілому прагнення

реалізовувати те, що закладено. Реалізувати закладені у нього якісь потенції, можливості. Це прагнення він назвав словом самоактуалізація, прагненням організму до самоактуалізації. Ця ідея була підтримана і надалі розвинена та популяризована такими авторами як Карл Роджерс та Абрахам Маслоу.

Суть цих ідей зводилася фактично до трьох положень. Перше: самоактуалізація є характеристикою організму, а не особистості, не якихось психологічних структур, що набувають, надбудовуються, це те, що вже закладено в структуру організму. Другою складовою принципу самоактуалізації є прагнення до напруги, до підтримки оптимального рівня напруги, на відміну від принципу гомеостазу. Третім аспектом є розгляд самоактуалізації як єдиної мотиваційної тенденції організму.

Роджерс, який також дотримувався погляду, що немає багатьох різних мотивів, а є лише одне прагнення росту і зростання або мотивація. Він зазначає, що поняття самоактуалізація включає уявлення про деякі закладені потенційні можливості, які повинні потім розгорнутися. Ці закладені в організм тенденції, потенції, можливості самі по собі мають динамізм, тобто вони за сприятливих умов повинні рухатись до розгортання. Ця модель у певному сенсі чисто рослинна. Невипадково за першою освітою Карл Роджерс був агрономом. Така модель зростання, за аналогом поливай і буде рости. Головне поливати, створювати необхідний клімат. Теорія Роджерса багато в чому сприяла трансформації образу людини з механістичної істоти, керованої ззовні та зсередини, до образу людини у 50-60-ті ХХ ст. роках більш оптимістичної, впевненої та конструктивної. Підхід самоактуалізації Маслоу, Роджерса відноситься до гуманістичної психології.

Принцип самоактуалізації в теорії Маслоу.

У розгорнутому вигляді принцип самоактуалізації в був представлений, розроблений та проаналізований Абрахамом Маслоу у трьох теоріях мотивації, які послідовно змінювали одна одну. «Не можна людині створити такі умови, які б автоматично породили б, призвели до того, що потенційно закладені можливості розвиватимуться автоматично», - стверджував Маслоу наприкінці життя.

Перша теорія самоактуалізації Маслоу – це його знаменита піраміда. Суть цієї знаменитої піраміди Маслоу у тому, що він виділив п'ять рівнів потреб і сформулював принцип ієрархічного порядку задоволення, їх насущності. Нижчі потреби першого рівня, які лежать у основі піраміди, але це, передусім, фізіологічні потреби різного роду, є одночасно найбільш насущними. Це означає, що коли ці потреби не задоволені, то тільки на їхнє задоволення людина і спрямовує всю свою активність. І доки він не задовольнить ці

потреби до інших потреб, справа не доходить. Задоволені нижчі потреби, він переходить до наступного рівня. Другий рівень це потреби у безпеці, впевненість, захищеність, порядок тощо. Третій рівень: потреби у контактах і любові. Четвертий: потреби у визнанні, оцінці, повазі та самоповазі. І п'ятий, вищий рівень: потреби у самоактуалізації. Ця модель, перша теорія самоактуалізації Маслоу, допомагає зрозуміти чому самоактуалізація зустрічається так рідко як реальна мотиваційна сила, тому що у більшості людей потреби нижчих рівнів незадоволені.

Але вже у 1955-му році Маслоу відмовився від ідеї жорсткої послідовності та ієрархії. Він опублікував статтю дуже відому у популярному виданні Nebraska Symposium on Motivation. Власне назва статті виражає її суть – побудова піраміди ієрархії на основі мотивів дефіциту та мотивів зростання. Маслоу бере назад свої слова про те, що не існує жорстка послідовність знизу вгору і поки нижні потреби не будуть задоволені до вищих черга не доходить. Просто тому, що факти та дані показують, що це не так. Теорія недостатньо відповідає фактам, які говорять про те, що самоактуалізація може відбуватися, і коли нижчі потреби незадоволені. Тоді Маслоу збудував другу теорію мотивації.

У другій теорії Маслоу, яка прийшла на зміну першої, він відмовився від ідеї жорсткої послідовності задоволення. Він просто виділив дві групи протестів. Одні, які він назвав поняттям deficiency motivation тобто потреби дефіциту, потреби нестачі, тобто коли чогось не вистачає і треба заповнити. Це один тип мотивів, який існує на всіх рівнях знизу вгору. Другий тип - мотиви зростання, розвитку, зростання motivation на всіх рівнях мотивації, на всіх рівнях розвитку.

У третій теорії він вийшов на ідею про те, що психологія досі вивчала тільки не зовсім повноцінну людину, вивчала становлення людини, а коли людина вже досягла рівня зрілості, вона живе вже не так, як до того, борючись із нескінченними дефіцитами, фрустраціями, з неврозами тощо. Маслоу сформулював відомий комплекс характеристик людей, що самоактуалізуються. Однією з цих характеристик є те, що ці люди через трансцендентну функцію продукують дихотомії, полярності, те, що у звичайному нашому житті виступає як полярні протилежності.

Віктор Франкл у критиці Маслоу зазначав, що по-перше, неможливо реалізувати абсолютно усі закладені в людині потенції, а по-друге, це не завжди бажано, як казав Сократ, що він мав усі задатки, щоб стати талановитим злочинцем. Чи добре чи погано, що він ці задатки не реалізував? На людині лежить тягар вирішувати, які із задатків заслуговують та варті того, щоб їх реалізувати, а які ні.

Адлер про принцип прагнення до мети.

Адлер першим у психології увів принципово новий принцип - принцип цільового пояснення, принцип прагнення до мети. Для Адлера на відміну від Фрейда поведінка не пояснюється причинами, що лежать у минулому, навпаки, щоб пояснити поведінку, треба поставити питання від мети. Треба питати людину не «чому?», а «навіщо?». Контроль над поведінкою людини заснований на тому, що поведінка керується не минулим, а майбутньою поведінкою людини. Адлер вважав сенс об'єктивним поняттям. Сенс життя складається в кожній людині до 4-5 років, характеризує загальну єдину спрямованість життя. І це не те, що людина розуміє про своє життя, зовсім ні. Сенс – об'єктивна характеристика спрямованості життя. Коли життя набуває якоїсь стійкої спрямованості, тоді ж і складається стиль життя, цілісність життєдіяльності, цілісність спрямованості.

Адлер вивчав три основні проблеми людського життя, що впливають із трьох основних фактів. Перший факт, що ми живемо на цій землі, і звідси виникають проблеми праці, професійного самовизначення і те, що зараз у сучасних поняттях ми позначили б як проблему досягнення, подолання труднощів. Ми повинні якось враховувати цю даність і щось робити щодо цієї даності. Людина вирішує ці проблеми. По-друге, ми живемо у суспільстві, серед людей. І звідси виникає друге фундаментальне завдання, завдання встановлення взаємовідносин з іншими людьми, звідси впливають проблеми міжособистісних відносин, дружби тощо. Третє фундаментальна даність у тому, що ми поділені на дві статі. Звідси виникають проблеми відносини між статями, сім'ї, любові. Ці три завдання є інваріантними завданнями, які вирішує кожна людина. Кожна людина вирішує основні проблеми життя по-своєму, і це вже характеристика його життєвого стилю. Поведінка людини завжди спрямована у майбутнє. Ми не зможемо нічого зрозуміти, якщо ми будемо вишукувати в минулому людину. Нам потрібно зрозуміти які цілі вона має. Внесок Адлера у психологію особистості є перехід від причинного розгляду поведінки до цільового. Відбулась повна зміна всіх уявлень про рушійні сили.

Теорія прагнення сенсу Франкла.

Найбільш розгорнутою у психології є телеологічна модель рушійних сил людської поведінки, а саме концепція одного з найвідоміших продовжувачів ідей Адлера теорія прагнення сенсу Віктора Франкла. Телеологія від грец. «заклучний», «довершений» як філософське вчення, за яким всі процеси є реалізацією наперед визначеної мети. Теорія Франкла – це теорія прагнення сенсу.

Франкл навчався трохи у Фрейда, трохи Адлера. Потім він створив те, що згодом отримало назву третьої Віденської школи психотерапії. У Адлера була перша Віденська школа, у Фрейда друга,

а Франкл очолив третю Віденську школу. Підхід Франкла оформився вже до кінця 30-х років XX ст. Він створив вчення про прагнення до змісту як до базової рушійної сили людини і довів свою теорію як мало хто виявився спроможним її довести. Під час Другої світової війни провів чотири роки в концтаборах, більшу частину з них у сумнозвісному Освенцимі. Франкл був одним з небагатьох, хто пройшов через ці табори і вижив, його родина загинула. Вийшовши на волю, він написав низку книг теоретичних, філософських «Людина страждає», «Час і відповідальність». Франкл опублікував книгу «Сказати життю так!», яка стала знаменитою, прославила його на весь світ, де він описав і проаналізував цей важкий досвід свого перебування в концтаборі. Досвід психолога в концтаборі справді підтверджував, що виживали ті люди, яким було заради чого, жити, які мали щось те, що їх чекало. Це навіть були люди зі слабшим здоров'ям, але мали якийсь сенс, наприклад зустрітись з кимось, хто залишився на волі, які ще чекали і могли бути живі або була якась важлива справа. У самого Франкла був рукопис, який він узяв із собою до концтабору, і який у нього там дуже швидко зник, і тоді в нього постало завдання відновити свою теорію, своє вчення, донести це до людей.

Віктор Франкл описував, як у найважчі моменти, коли ув'язнені йшли дорогою, важко пересуваючи ноги, він уявляв, створював у своїй уяві картину, що війна закінчена і його запрошують в університеті на трибуну, він виходить і читає лекцію про те, як це було в концтаборі. І тим самим він отримував можливість дистанціюватися, ніби читаючи лекцію про цей період свого життя, і це допомагало йому триматися. Поруч дуже швидко згасали ті люди, які, незважаючи на міцне здоров'я, не мали цього сенсу. Ті ж, які мали сенс, змогли вижити і вистояти. У чому суть підходу Франкла? Найголовніше – його образ людини, це образ багатовимірний. У людині є різні шари, різні пласти. Пласт біологічний або фізичний, психологічний пласт, пласт духовний. У людині є різні рівні, вони є між собою в ієрархічних відносинах, і закономірності нижчого рівня можуть долатися на вищому рівні. Людина не в усьому причинно обумовлена. Франкл зазначає, що стосовно людини, звичайно, можна говорити про детермінізм, але не можна говорити про пандетермінізм, людина не повністю зумовлена. Якщо людина зумовлена лише на рівні фізіологічному і на рівні психологічному, то на рівні духовному така обумовленість відсутня, вона вільна. У людині є різні види свободи: по відношенню до свого тіла і до свого генетичного багажу, до вродженого в ньому, є свобода по відношенню до своїх потреб, свобода по відношенню до зовнішніх умов свого існування.

Франкл досліджував джерела волі через перехід на більш високий рівень. Процес трансценденції для Франкла є ключовим. Він вважає, що у людини взаємодіють дві основні антропологічні характеристики, дві основні базові здібності, перша здатність до самотрансценденції, друга здатність до самодистанціювання. Здатність людини до трансценденції це його здатність вийти за межі самої себе, своєї вихідної даності, і знайти якийсь сенс у нестямі. Здатність до самодистанціювання є здатністю як би відмежуватися від себе, подивитися на себе з боку, поставитися до себе з гумором.

Гумор Франкл розглядає як один із проявів здатності людини до самодистанціювання, і на цьому він побудував кілька цікавих психотерапевтичних технік, які є прямим втіленням цих двох антропологічних здібностей. У його книгах описані ці техніки: техніка парадоксальної інтенції, яка прямо побудована на здібності людини до самодистанціювання, це парадоксальний намір, техніка, яка допомагає при лікуванні страхів, фобій. Суть її полягає в тому, що треба переконати пацієнта, клієнта захотіти того, чого він боїться найбільше, парадоксально обернути фобію в якесь усвідомлене прагнення, і тоді фобія пропадає. Аналогічним чином інша техніка, техніка дереклексії на лікування переважно сексуальних неврозів, заснована на другий антропологічної здатності до самотрансценденції.

За Франклом, головним джерелом рушійних сил людської поведінки є це прагнення сенсу, при цьому свій сенс людина не винаходить, а знаходить у світі. Це не інтелектуальна конструкція, він не може сісти і цей сенс якось вигадати, зліпити, придумати, він його має шукати. Сенс йому відкривається десь у світі, він завжди поза ним, і людина його має знайти. Він існує об'єктивно, але тільки для нього самого, тобто те, що може бути сенсом для однієї людини, не буде сенсом для іншої. Для кожної людини окремо свій сенс існує об'єктивно. На підтвердження своїх поглядів Франкл розповідає з досвіду, що у 30-ті роки, коли він працював лікарем в кризовому стаціонарі, тобто установі, де проходили лікування пацієнти з невдалимими суїцидами, основне завдання, яке перед ним стояло, було визначити, коли їх час виписувати. Завдання було пов'язане з дуже великим ризиком, тому що кожен говорив, виписуйте мене якнайшвидше. Ті, хто не розлучився зі своїми суїцидальними думками, хотіли швидше вийти на волю, щоб здійснити свій план. Тому була проблема диференціальної діагностики, хто справді залишився з думкою накласти на себе руки, а хто ні. І Франкл розповідає, що, роблячи обхід, він запитував у всіх, чи не пора вас виписувати, чи не будете ви знову намагатися накласти на себе руки, і всі як один говорили, що більше не збираються намагатися накласти на себе руки, і після цього Франкл ставив друге діагностичне

питання: а чому, власне? І це питання одразу розставляло все на свої місця. Одні казали, що все, я передумав, більше не хочу цього робити, і таких Франкл не виписував. А інші казали, що ось знаєте, докторе, я якось подумав, що, виявляється, не уявляв собі, як важко переживатимуть цю ситуацію мої близькі, я не можу дозволити собі покласти на них таку ношу, або я розумію, що був у затемненні, а мені треба такі справи зробити, які за мене ніхто зробити не може.

Тобто зміст сенсу завжди чітко формулювався або в аспекті відносин з людьми, або в аспекті вирішення якогось предметного завдання. І там, де людина цей зміст чітко формулювала, Франкл вважав, що завдання вирішене, і можна людину виписувати. Франкл говорив, що цей критерій виправдовував себе, хоча гарантії, звичайно, немає. Людина формулювала якийсь конкретний зміст свого сенсу жити. А ті, які не розлучилися з ідеєю накласти на себе руки, не змогли сформулювати сенс, тому що придумати сенс неможливо, або він є, або його немає. Поняття цінностей, яке у зв'язку з цим вводить Франкл, у його розумінні досить просте і виводиться з поняття сенсу. У кожної людини є свій індивідуальний сенс, але є схожі, повторювані, порівняно інваріантні у різних людей, і це відповіді на питання про існування, про джерела прагнення сенсу. Таким чином, цінності як соціальної групи, так і індивідуальні стають узагальненими варіантами смислів.

Література:

1. Вебер М. Господарство і суспільство: Нариси з соціології розуміння/ Макс. Вебер / пер. з нім. М. Кушнір. К.: Вид. дім «Всесвіт», 2012. 1112 с.
2. Інститут соціології НАН України. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023 / За ред. Є. Головахи, С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. 356 с.
3. Канафоцька Г.П. Формування цінностей сучасної людини: фактори, інституції, складові URL: https://crs-center.org/wp-content/uploads/2020/02/form_tsln_such_lyud_for13.pdf
4. Київський міжнародний інститут соціології. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–2024 роках URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1>
5. Репнова Т. П. Культура емоцій та почуттів під час війни. «Актуальні проблеми сучасного управління в соціально-економічних, гуманітарних та технічних системах» Зб. наук. праць за матеріалами XVIII Міжнародної науково-практичної конференції / ПрАТ «ВНЗ «МАУП»» Одеський інститут, Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України, 17 листопада, 2022 р. Одеса: Лерадрук. С. 142-146.
6. Репнова Т. П., Кнутова М. В. Емпатія як важливий компонент соціального розвитку особистості та її емоційної культури. «Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів» Зб. наук. праць за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конференції,

26 квіт. 2024 р., / НУ «ОЮА»; за заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса: Фенікс, 2024.–С. 827-829.

7. Сапелкін Ю. Вплив війни на формування української національної ідентичності. *Grail of Science*. 2024. № 12. С. 45–53.

8. Ткач Д. Наступ право-консервативної ідеології в Європі: Криза ліберальної парадигми чи новий політичний порядок? Берегове: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, 2025. 214 с.

9. Центр Разумкова. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (лютий–березень 2023 р.) URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/>

10. Eurobarometer. EP Spring 2022 Survey: Democracy as anchor point in times of crisis URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2792>

11. European Commission. Standard Eurobarometer 97 – Summer 2022 URL: <https://europa.eu/eurobarometer/api/surveys/detail/2693/smo>

12. Oleksiy Gutsalyuk, Maria Bugayeva, Tetiana Riepnova, Oleksiy Zayarnyuk, Oleksandr Kalinin, Alla Navolokina. Strategic Partnerships in Cybersecurity: Innovative Approaches to Risk Management in the Age of Digitalization. First International Conference on Recent Trends in Artificial Intelligence, Cybersecurity and Embedded Systems. Volume 3345, Issue 1. January 7, 2026. Tiruchirappalli, India. (0.7). (Scopus). <https://doi.org/10.1063/5.0299054>

DOI: <https://doi.org/10.32837/11300.32848>

Татьянчиков А. О.

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології

НУ «Одеська юридична академія»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1721-0891>

3.2. Ціннісні орієнтації здобувачів вищої освіти в умовах кіберсоціалізації

У розділі наведено результати емпіричного дослідження змін у ціннісних орієнтаціях здобувачів вищої освіти в процесі кіберсоціалізації. Показано, що соціалізація сучасної молоді відбувається під значним впливом інформаційно-комунікаційних технологій та кіберпростору, що призводить до трансформації в тому числі ціннісних орієнтацій особистості.

Здійснено теоретико-методологічний аналіз останніх досліджень та публікацій з проблеми дослідження, який показав, що під час кіберсоціалізації ціннісно-смыслова сфера особистості може зазнавати значних змін через зростання ролі віртуального образу.

Отримані під час емпіричного дослідження дані показали що здобувачі вищої освіти проводять дуже багато часу, взаємодіючи з кіберпростором. Це неминуче відбивається на формуванні в них структури ціннісних